

УДК 343.214

О.Г. ПАНЧАК, Львівський національний університет імені Івана Франка

ВРАХУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАКОНІВ ФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ ПРИ ДОКТРИНАЛЬНОМУ ТЛУМАЧЕННІ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Ключові слова: доктринальне тлумачення, формально-логічні закони, закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього, закон достатньої підстави

Формально-логічні закони, як універсальні закони мислення, знаходять своє застосування і в процесі доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Зрозуміло, що їх незнання не означає їх невикористання. Тлумач завжди, навіть і невідомо, при здійсненні тлумачення ними послуговується. Однак, зрозуміло, що свідоме оперування ними, яке базується на теоретичних дослідженнях напрямків їх використання у процесі тлумачення, є більш ефективним і допоможе уникнути логічних помилок при вирішенні складних проблем, не допустити невизначеності, суперечності, непослідовності чи необґрунтованості у результатах тлумачення. Адже логічний закон – це необхідний істотний зв'язок думок в процесі міркування [1, с.20].

Не зважаючи на їх важливість, більшість дослідників проблем тлумачення законів, аналізуючи логічний спосіб тлумачення, обмежуються простою вказівкою на необхідність використання законів формальної логіки при здійсненні тлумачення [2, с.180-190; 3, с.102; 4, с.71; 5, с.177; 6, с.133-134; 7, с.23; 8, с.72-73; 9, с.23-24; 10, с.120; 11, с.57; 12, с.54]. Інші ж лише розкривають суть цих законів і пишуть про їх велике значення для тлумачення, яке здійснюється в процесі правозастосу-

вання [13, с.415-433], чи й, пишучи про тлумачення, розглядають значення законів формальної логіки у самому правозастосуванні, зокрема, при винесенні вироків та мотивуванні суддями своїх рішень [14, с.197-211].

Тому метою цього дослідження буде не лише розкриття суті формально-логічних законів, а виявлення особливостей їх прояву та використання при здійсненні доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність для отримання істинного результату. Його новизна полягає у виділенні вказаних особливостей та конкретних напрямків дії формально-логічних законів при здійсненні такого тлумачення.

До основних законів у формальній логіці відносять такі: закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього та закон достатньої підстави. Дотримання їх є необхідною умовою досягнення істини в пізнанні і забезпечує правильність розумової діяльності людини [15, с.124-125]. Тому розглянемо значення формально-логічних законів для доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність:

1. Закон тотожності. Цей закон формулюється таким чином: у процесі розсудів про будь-який предмет цей предмет повинен залишатися тотожним самому собі [15, с.126]. Звідси, по-перше, саме на цьому логічному законі базуються такі прийоми лінгвістичного тлумачення, які вимагають, щоб одне й те ж слово чи вираз в межах принаймні одного й того ж нормативного акта розумілися однаково; якщо законодавець визначає певне поняття в законі про кримінальну відповідальність, то саме в такому значенні воно повинно розумітися й у інших випадках його використання в цьому законі; тотожні вирази чи слова не можуть розумітися як нетотожні. Проте ці правила не будуть діяти у випадках, коли законодавець, формулюючи закон про кримінальну відповідальність, сам порушує логічний закон тотожності і використовує слова синоніми – наприклад, «неправдива інформація» та «недостовірна інформація» (ч.1 та ч.2 ст.351 КК України); особливо у бланке-

тних диспозиціях порівняно із формулюваннями нормативних актів, до яких вони відсилають, – вживає одне і те ж слово чи вираз у різних значеннях (наприклад, «державний діяч» (ст.112 та ст.344 КК України), «вимагання» (ч.1 ст.189 та ст.354, ч.2 ст.368 КК України), «великі розміри» (п.3 Примітки до ст.185, Примітка до ст.199, Примітка до ст.201, Примітка до ст.202 і т.д. КК України) тощо.

По-друге, особливо ретельно слід дотримуватися закону тотожності при здійсненні доктринального тлумачення, коли аргументується своя позиція і коли заперечується чи уточнюється інша. Часто в таких випадках проводиться підміна тези, що доводиться, її звуження чи пом'якшення, або розширення чи посилення тези опонента для полегшення її спростування, або підміна понять у позиції іншого автора, і тлумач доводить хибність його тлумачення, виходячи зі свого, а не його розуміння окремих понять чи виразів. Наприклад, останнє з наведених порушень закону тотожності, видається, має місце у статті А.В. Солдатенка. Зокрема, неоднозначно викладену позицію авторів Науково-практичного коментарю Кримінального кодексу України стосовно моменту закінчення злочину, передбаченого ч.1 ст.157 КК України «Перешкоджання здійсненню виборчого права» [16, с.377], А.В. Солдатенко переформулював у твердження, з якого чітко випливає, що вказаний злочин, на думку авторів Коментарю, є злочином з матеріальним складом. І далі цей дослідник у своїй статті доводить хибність такого підходу [17, с.427]. Хоча, на нашу думку, покритикувати авторів Коментарю насправді можна лише за неточність у формулюваннях, коли доводиться тлумачити коментар, однак не за те, за що їх критикує А.В. Солдатенко, оскільки, ознайомившись із їх тлумаченням цієї статті Кодексу в цілому, можна дійти висновку, що автори Коментарю вважають цей злочин злочином саме з формальним складом, а не з матеріальним.

По-третє, не лише дотримання логічного закону тотожності дозволить досягнути іс-

тинного результату доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, але й сам цей результат сприятиме дотриманню закону тотожності при подальшому застосуванні цього нормативно-правового акта чи при здійсненні його наукового дослідження. Оскільки визначивши чітко зміст та обсяг усіх понять закону про кримінальну відповідальність, кількісні та якісні характеристики законодавчих приписів, встановивши смисл усіх слів, що позначають ці поняття, особливо синонімів та багатозначних слів і т.д., ми тим самим забезпечимо їх однакітне (тотожне) використання в подальшому. Однак ми не підтримуємо пропонуване в літературі трактування цього формально-логічного закону, згідно якого певне законодавче положення повинно розумітися однаково, аж поки не буде змінено самим законодавцем [13, с.417], оскільки дотримуємося динамічного підходу до тлумачення.

2. *Закон несуперечності та закон виключеного третього.* На цьому законі базується прийом логічного тлумачення «висновки від протилежного (argumentum a contrario)» [18, с.157-158; 19, с. 62; 20, с.143; 21, с.86; 14, с.212-213]. Суть закону несуперечності полягає у тому, що два несумісні один із одним судження не можуть бути одночасно істинними щодо одного й того ж предмета, взятого в один і той же час і в одному і тому ж відношенні; принаймні одне з них необхідно хибне. Проте, інше може бути як істинним, так і хибним. А закон виключеного третього формулюється так: два суперечних судження не можуть бути одночасно хибними, одне з них необхідно істинне, а третього – не дано [1, с.22-23, 25]. Закон несуперечності діє щодо всіх несумісних суджень – і протилежних (контрарних) (якими є загальностверджувальне та загальнозаперечне), і суперечних (контрадикторних) (якими є попарно загальностверджувальне та частковозаперечне; загальнозаперечне та частковостверджувальне; одиничні стверджувальні та заперечні) [1, с.23; 15, с.90-91], а закон виключеного третього поширюється лише на суперечні (кон-

традикторні) судження. Звідси, по-перше, тлумачачи закон про кримінальну відповідальність, ми повинні виходити з того, що сам закон не містить несумісних суджень, є несуперечливим, а тому й положення, якими він тлумачиться, повинні бути такими. При цьому слід враховувати особливості побудови Загальної частини КК України та її статей, в яких окремими законодавчими приписами формулюються загальні правила та винятки з них (так звані виняткові (виключаючі) приписи, що формально сформульовані як суперечні положення, однак такими не є, оскільки «загальне» правило не буде поширюватися на випадки, врегульовані винятками. Тому важливо при тлумаченні таких «загальних» правил чітко визначати їх кількісні характеристики, щоб не отримувати суперечних положень. Не можуть вважатися суперечними також норми, сфери дії яких можна розмежувати, адже вони стосуються різних відносин.

Однак, як засвідчує практика, випадки недотримання законодавцем вимог про логічну несуперечність закону таки мають місце. Тому, якщо тлумач отримає два несумісних твердження саме через несумісність положень закону про кримінальну відповідальність, то, виходячи із логічного закону виключеного третього, він повинен визначити одне з них як істинне (керуючись критеріями істинності), інше ж – як хибне, проте в жодному разі не шукати якогось третього варіанта. Хоча таке визначення буде вже здійснюватися за межами процесу тлумачення, оскільки не відноситься до завдань останнього. В правовій науці такі суперечності між різними законодавчими приписами називають колізіями, природу, види та правила подолання яких у кримінальному праві детально описав В.О. Навроцький [22, с.383-414]. О.В. Смірнов та А.Г. Манукян ж, керуючись законом несуперечності, пропонують у разі виявлення суперечних норм спробувати їх примирити з допомогою двох прийомів: розмежувати сфери дії кожної з колізійних норм або одну з колізійних норм вважати загальним прави-

лом, а іншу – винятком з нього [23, с.33-34]. Ми не можемо погодитися з такими пропозиціями, оскільки, по-перше, закон несуперечності вимагає не примиряти суперечні положення, а визнавати одне з них, чи й обидва, як хибне (-і); а по-друге, наведені авторами випадки колізійності не є такими, про що вже зазначалося.

По-друге, тим більше недопустимими є випадки отримання в результаті тлумачення несумісних тверджень як щодо одного і того ж законодавчого припису, так і щодо різних за відсутності законодавчих огріхів. Особливо слід уникати прихованих (неявних, внутрішніх) протиріч, які нерідко трапляються в об'ємних працях, у яких здійснюється тлумачення закону, а також у висловлюваннях, що побудовані на несумісності протилежних понять [15, с.130]. Так, наприклад, В.А. Мисливий у своєму дослідженні злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту одночасно стверджує, що делікти створення небезпеки є злочинами з формальним складом, а через декілька сторінок – створення небезпеки настання відповідних наслідків відносить до суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу злочину [24, с.27, 45, 55]. Цей же автор, аналізуючи кожен із складів відповідних злочинів, вказує, що суб'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ч.1 ст.276 та ч.1 ст.277 КК України, характеризується умислом або необережністю у ставленні до наслідків, однак у іншому розділі, даючи загальну характеристику цієї категорії злочинів, наполягає, що відношення до суспільно небезпечних наслідків злочинних порушень правил, норм і стандартів безпеки дорожнього руху завжди передбачає тільки необережну форму вини [24, с.49, 53, 113]. І такі протиріччя у наукових дослідженнях є непоодинокими. Якщо в процесі тлумачення автор таки виводить два несумісних судження, то, зважаючи на вид несумісності, він повинен або обрати одне з протилежних (контрарних) суджень чи довести хибність їх обох і сформулювати третє, або встановити істин-

ність одного із суперечних (контрадикторних) суджень і, виходячи із закону виключеного третього, в жодному разі не шукати іншого тлумачення. Особливо це є важливим для доктринального тлумачення, суб'єкт якого повинен завжди чітко визначатися із своєю позицією, бути категоричним, послідовним і не суперечити сам собі.

По-третє, ці два логічні закони слід враховувати і при аргументуванні істинності своєї позиції шляхом доведення хибності тлумачення, здійсненого іншим автором. Адже, як вже було сказано, лише суперечні (контрадикторні) судження не можуть бути одночасно ні істинними, ні хибними, і лише щодо таких, довівши хибність одного з них, можна з необхідністю стверджувати про істинність іншого (суперечного). Однак протилежні (контрарні) судження можуть бути обидва одночасно хибними і тоді слід обирати третій варіант тлумачення. І нарешті, варто наголосити, що дотримання цих двох законів в процесі тлумачення також можливе лише з допомогою усіх прийомів тлумачення, в першу чергу логічних, і особливо через правильне визначення кількісних характеристик законодавчого припису.

3. *Закон достатньої підстави.* Його формулюють так: щоби бути істинною, будь-яка думка повинна обґрунтовуватись іншими думками, істинність яких уже доведена або самоочевидна [15, с.134]. Цей закон є дуже важливим саме при здійсненні доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, оскільки, по-перше, останнє повинне бути обґрунтованим і бажано, щоб ця аргументація знайшла своє повне відображення в акті доктринального тлумачення, а, по-друге, результат доктринального тлумачення повинен бути істинним.

Щодо першого, то кожен результат тлумачення повинен отримуватися з тексту закону про кримінальну відповідальність за допомогою не суперечної системи прийомів тлумачення, оціночних суджень, які, в свою чергу, і будуть виступати аргументами, що доводять істинність цього результату.

Формальна логіка знає два способи доведення істинності певного положення: прямий (теза безпосередньо обґрунтовується аргументами, без використання суперечного тезі твердження) та опосередкований (непрямий) (теза обґрунтовується з використанням суперечного тезі припущення (антитези) шляхом доведення його хибності) [1, с.210-214; 25, с.210-211]. Видається, що при доктринальному тлумаченні варто використовувати одночасно обидва ці різновиди доведення для посилення аргументованості та більшої переконливості, що обрана автором позиція є єдино істинна. Тобто, слід, по-перше, прямим шляхом обґрунтувати істинність обраного тлумачення та, по-друге, непрямим довести хибність суперечного йому (що за законом виключеного третього буде підтверджувати істинність обраного) чи будь-яких інших можливих варіантів тлумачення: як тих, що висувуються іншими авторами, так і змодельованих самостійно. На непрямому доведенні базується прийом логічного тлумачення «доведення до абсурду» (*ad absurdum*) [26, с.93; 27, с.165; 18, с.159-162; 19, с.63; 20, с.144; 21, с.87; 14, с.214] і полягає він у логічному розвитку антитези, у виведенні з неї логічних наслідків і наступному доведенні їх хибності. Хоча шляхом доведення до абсурду та виходячи з закону виключеного третього можна довести істинність суперечного положення, проте, ще раз повторимося, доктринальне тлумачення не можна звести лише до критики думок опонентів, а обов'язково поряд з цим слід висувати і обґрунтовувати свій варіант тлумачення. Слід також пам'ятати, що лише довівши хибність, неповноту чи неточність аргументів або способу обґрунтування опонентом свого тлумачення, ми ще не можемо робити висновок про хибність результату тлумачення, а лише про його необґрунтованість, недоведеність.

Відповідно, весь хід обґрунтування тлумачем своєї позиції повинен знайти відображення у зовнішній формі доктринального тлумачення. І саме розгорнута і переконлива аргументація має визначати цінність тума-

чення певного законодавчого положення та впливати на його використання у правозастосуванні. На жаль, як показує практика, не всі результати доктринального тлумачення супроводжуються таким доведенням. Так, найрідше наведення аргументів на користь чи на заперечення певного тлумачення можна зустріти у Науково-практичних коментарях КК України, що є найбільш використовуваними на практиці, в навчальному процесі і т.д. джерелами тлумачення. І часто тлумачення одного й того ж законодавчого припису у різних коментарях кардинально різняться. Саме через відсутність аргументів, видається, читачі обирають не найбільш обгрунтоване, а отже, істинне розуміння закону, а те, яке міститься у Коментарі, написаному науковцями того ВНЗ, який такий читач закінчував, чи виходячи із авторитетності авторів, чи керуючись ще якимись іншими формальними критеріями.

Однак, відсутність аргументації не є визначальною рисою лише Науково-практичних коментарів КК України. За їх зразком викладають свої позиції й окремі автори наукових статей і монографічних досліджень, і такі випадки не є поодинокими. Так, наприклад, відсутнє обгрунтування як істинності своєї позиції, так і хибності тез, що висувуються іншими дослідниками, у монографії В.О. Іващенко, яка дає юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст.149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» [28, с.26-32]. У наукових статтях не наводять їх взагалі чи щодо більшості своїх тверджень О.В. Наден [29, с.48-49], О.В. Смаглюк [30, с.82-86], А.В. Солдатенко [17, с.424-426], Ю. Хахуда [31, с.102-103] та ін.

Дещо своєрідно розуміють використання логічного закону достатньої підстави в тлумаченні О.В. Смірнов та А.Г. Манукян. Ці автори, пишучи про тлумачення, аналізують підстави істинності правової норми [23, с.36]. Ми не можемо погодитися з таким трактуванням, оскільки при здійсненні тлумачення повинна доводитись істинність ре-

зультату тлумачення, а не вирішуватися питання про істинність та обгрунтованість нормативних приписів, що явно виходить за межі завдань тлумачення законів.

Стосовно другої нашої тези, тобто істинності результату тлумачення, то постають два питання: 1) чи результат тлумачення закону про кримінальну відповідальність може оцінюватися як істинний чи хибний; 2) якщо може, то що є критеріями істинності цього результату, а тим самим і його достатньою підставою?

Щодо першого питання, то відповідь буде ствердною. Адже в результаті тлумачення ми отримуємо висловлювання про законодавчі приписи, які, на відміну від останніх, вже мають не прескриптивний (приписують певну поведінку), а дескриптивний (описовий) характер. Тобто в них стверджується чи заперечується факт існування відповідного законодавчого припису та те, що саме він приписує вчиняти. Тому жодних додаткових логічних операцій, як от «виведення норм з норм», як це стверджується в літературі, для перетворення норм в судження (ненормативні висловлювання) [18, с.147], проводити не потрібно. Описові ж судження можуть характеризуватися як істинні чи хибні і це загальноновизнано. Проте проблема істинності та хибності самих норм права не вирішується в літературі однозначно і викликає дискусію. Поряд із традиційним підходом, що норми права є судженнями, а будь-які судження можна характеризувати з позиції істинності чи хибності [1, с.63; 25, с.62; 32, с.154-166], все більше утверджується інший – норми, принаймні у вигляді імперативів, знаходяться поза категорією істини, утворюють клас висловлювань, позбавлених істиннісного значення. Відповідно щодо них не можна застосовувати логічні закони несуперечності та виключеного третього [33, с.5; 34, с.181-187]. Не вдаючись в деталі цієї дискусії, зазначимо лише, що якщо за критерій істини брати практику, існуючий стан речей, то справді, норми права, закріплені в законах, неможливо визнавати істинними чи хибними. Однак,

у філософсько-правовій літературі прихильники природного праворозуміння наполягають, що об'єктивне право повинне відповідати природному праву [35, с.11; 36, с.238-275]. Відповідно, оцінюючи норми права, закріплені в нормативно-правових актах, на предмет їх відповідності природному праву, ми таким чином можемо визнавати їх істинними чи хибними. Проте, зрозуміло, що в процесі тлумачення така оцінка не може здійснюватися і будь-який законодавчий припис тлумач повинен сприймати як істинний, а весь закон як несуперечливий.

Щодо другого питання, то істинним доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність, на нашу думку, буде тоді, коли воно узгоджується: 1) з критерієм науковості, тобто отримується шляхом опрацювання тексту цього закону з допомогою всіх науково обґрунтованих прийомів тлумачення та 2) з природним правом. Причому другий критерій повинен використовуватися тоді, коли застосування всіх способів тлумачення не дало однозначного результату. Ми не зупиняємося на характеристиці названих критеріїв, оскільки це не охоплюється формально-логічними прийомами тлумачення, а тому не є предметом цього дослідження.

Насамкінець варто зазначити, що використання формально-логічних законів ми відносимо до логічного способу тлумачення. Однак самі по собі ці закони ми не вважаємо прийомами логічного тлумачення, оскільки їх реалізації сприяє застосування всіх прийомів як логічного, так і інших способів тлумачення, а також сам істинний результат доктринального тлумачення забезпечує їх дотримання в подальшій правозастосовній та науковій діяльності. Напевно, саме ця обставина зумовила винесення П.О. Недбайлом законів логіки за межі усіх способів тлумачення, які він виділяє, в том числі, і логічного способу [13, с.415-421]. Не вдаючись в дискусію із цим автором, оскільки не вважаємо це питання принциповим, зазначимо лише, що ми віднесли закони формальної логіки до логічного способу тлумачення,

оскільки у цьому способі ми об'єднуємо всі правила та закони формальної логіки, що можуть служити засобами для з'ясування істинного смислу закону про кримінальну відповідальність.

Отже, підсумовуючи все вищенаведене, відмітимо, що через свою всезагальність, закони формальної логіки знаходять своє застосування і при здійсненні тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Їх дотримання забезпечує одержання нового істинного знання про смисл закону. Також особливе значення використання цих формально логічних законів має при здійсненні доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, оскільки, на відміну від інших видів тлумачення, в його результатах тлумачі можуть прямо посилатися на ці закони, наводити розгорнуту аргументацію своїх позицій та критику думок опонентів. І така можливість збагачує доктринальне тлумачення, робить його більш обґрунтованим, однозначним, несуперечливим, і таким чином більш авторитетнішим. Оскільки, в цьому дослідженні сформульовані загальні засади використання законів формальної логіки при здійсненні доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність, то вони можуть бути використані при тлумаченні окремих положень Загальної та Особливої частин КК України, а також уточнені та конкретизовані.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кириллов В. И. Логика : учебник [для юридических факультетов и институтов] / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – М. : Юристъ, 1995. – 256 с.
2. Шляпочников А. С. Толкование советского уголовного закона / А. С. Шляпочников. – М. : Гос. изд-во Юридической литературы, 1960. – 240 с.
3. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. - М. : Юридическая литература, 1967. – 192 с.

4. Лазарев В. В. Применение советского права / В. В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1972. – 200 с.
5. Ковалев М. И. Советское уголовное право. Курс лекций. Вып. 2: Советский уголовный закон / М. И. Ковалев. – Свердловск : СвЮИ, 1974. – 227 с.
6. Алексеев С. С. Право: азбука - теория - философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
7. Соцуро Л. В. Неофициальное толкование норм права : учебное пособие / Л. В. Соцуро. – М. : Профобразование, 2000. – 112 с.
8. Лукашук И. И. Толкование норм международного права : учебное пособие [для вузов] / И. И. Лукашук, О. И. Лукашук. – М. : NOTA BENE, 2002. – 160 с.
9. Бошно С. В. Толкование норм права: приемы и виды / С. В. Бошно // Право и образование. – 2003. - № 5. – С. 15-33.
10. Сліденко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду / І. Д. Сліденко. – Одеса : Фенікс, 2003. – 234 с.
11. Басангов Д. А. Доктринальное конституционное толкование в деятельности Конституционного Суда РФ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Басангов Денис Анатольевич. - М., 2005. – 161 с.
12. Юдін З. М. Загальна теорія інтерпретації договору : монографія / З. М. Юдін. – Одеса : Фенікс, 2008. – 156 с.
13. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 512 с.
14. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
15. Карамішева Н. В. Логіка : підручник [для студентів-правників] / Н. В. Карамішева. – Львів : Паіс, 2000. – 252 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – 1104 с.
17. Солдатенко А. В. Об'єктивна сторона перешкоджання здійсненню виборчого права / А. Солдатенко // Вісник Львівськ. ун-ту. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 424-429.
18. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие [для вузов] / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
19. Власов Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права : монографія / Ю. Л. Власов. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 180 с.
20. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика : монография / Ю. Н. Тодыка. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.
21. Михайлович Д. М. Толкование закона : монография / Д. М. Михайлович. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 198 с.
22. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький ; наук. ред. Ковальський В. С. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
23. Смирнов А. В., Манукян А. Г. Толкование норм права : учебно-практ. пособие / А. В. Смирнов, А. Г. Манукян. – М. : Проспект, 2008. – 144 с.
24. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія / В. А. Мисливий. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. – 380 с.
25. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – 6-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання» (КОО), 2003. – 255 с.
26. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Т. 1 : лекции / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – 380 с.
27. Шаргородский М. Д. Уголовный закон / М. Д. Шаргородский // Курс уголовного права. Т. 3. – Ленинград : Юрид. изд-во Министерства Юстиции СССР, 1948. – 311 с.
28. Іващенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби) : монографія / В. О. Іващенко. – К. : Атіка, 2004. – 112 с.

29. Наден О. В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за умови добровільної здачі наркотичних засобів: спірні питання / О. Наден // Право України. – 2001. - № 5. – С. 47-49.

30. Смаглюк О. В. Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки / Олександр Смаглюк // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - № 6. – С. 82-86.

31. Хахуда Ю. Насильство як спосіб перешкоджання здійсненню виборчого права / Ю. Хахуда // Право України. – 2003. - № 4. – С. 102-103.

32. Бабаев В. К. Советское право как логическая система : учебное пособие / В. К. Бабаев. – М. : РИО Академии МВД СССР, 1978. – 212 с.

33. Ивин А. А. Логика норм / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1973. – 123 с.

34. Кнапп В. Логика в правовом сознании / В. Кнапп, А. Герлох ; пер. с чешск. В. Кнапп, А. Герлох ; общ. ред., вступ. ст. А. Б. Венгерова. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.

35. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.

36. Філософія права: проблеми та підходи : навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / [П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима, О. В. Гришук, Т. І. Дудаш, Т. І. Пашук, С. П. Рабінович, Л. В. Ярмол, Ю. І. Анохін] ; за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів : Юрид. ф-т Львівськ. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2005. – 290 с.

Панчак О. Г. Врахування основних законів формальної логіки при доктринальному тлумаченні закону про кримінальну відповідальність / О. Г. Панчак // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 288–295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10pogpkv.pdf>

Досліджено особливості прояву та використання основних формально-логічних законів (закону тотожності, закону несуперечності, закону виключеного третього та закону достатньої підстави) при здійсненні доктринального тлумачення закону про кримінальну відповідальність; виявлено випадки їх порушення як законодавцем, так і тлумачами, та сформульовані правила недопущення і виправлення таких порушень.

***

Панчак О.Г. Учет основных законов формальной логики при доктринальном толковании закона об уголовной ответственности

Исследованы особенности проявления и использования основных формально-логических законов (закона тождества, закона непротиворечия, закона исключенного третьего и закона достаточного основания) при осуществлении доктринального толкования закона об уголовной ответственности; выявлены случаи их нарушения, как законодателем, так и толкователями, а так же сформулированы правила недопущения и исправления таких нарушений.

***

Panchak O.G. Use of the Basic Laws of Formal Logic in Doctrinal Interpretation of the Law on Criminal Responsibility

The author examines characteristics of manifestation and use of the basic formal logical laws (law of identity, law of contradiction, law of excluded middle and law of sufficient ground) in doctrinal interpretation of the law on criminal responsibility. Besides, the article identifies cases of their violation both by the legislator and by the interpreters, and formulates rules of preventing and rectifying such violations.